

упродовж чотирьох останніх перед ревізією років смертності над народжуваністю. Основною причиною цієї кризи, на нашу думку, були міграційні процеси, провідне місце серед яких займало втягнення слобідських жителів у колонізацію Новоросійської губернії та інших окраїнних регіонів імперії.

Література

1. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д.И. Валентей. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – С. 204.
2. Там само. – С. 206.
3. Там само. – С. 207.
4. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.). – М., 1976. – С. 102.
5. ЦДІАК України, ф.1907, оп.1, спр.389, арк.172–185.
6. Там само, ф.206, оп.3,спр.7393.
7. Там само, ф.1907, оп.1, спр.389, арк.145–160.
8. Там само, арк.168.
9. Там само, арк.252–292 зв.
10. Там само, ф.59.,оп.1, спр.4555, арк.23.
11. У старообрядництві гоління борід – один з найбільших гріхів. Дуже часто воно прирівнюється до злочинів, а у деяких безпопівських згодах взагалі вважається ерессю (Дет. див.: Вургарт С.Г., Ушаков А.И. Старообрядчество. Лица, предметы, события и символы. Опыт энциклопедического словаря. – М.:Церковь, 1996. – С.54). Старовіри надавали бороді особливий, сакральний сенс, що виразилося у повір'ях: “Чем борода шире, а усы длиннее, тем человек считается святее”, “Образ Божий в бороде, а подобие в усах”. До того ж серед старообрядців панувало переконання, що без бороди не впускають до раю (Детальніше про роль бороди в російській народній культурі див.: Успенский Б.А. Филологические разыскания в области славянских древностей. – М., Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С.173 – 175.) Крім того, для впізнання збіглих рекрутів практикувалася наколка у вигляді хрестика на кисті правої руки. Старовіри розглядали це, відповідно до своїх есхатологічних уявлень, як позначення “печаттю антихриста” (Леонов О.Г., Ульянов И.Э. Регулярная пехота: 1698 – 1801 / История Российских войск. – М.: ТКОО “АСТ”, 1995 – С.19.)
12. ЦДІАКУ, ф. 206, оп. 3, спр. 7445, арк.1.
13. Там само, арк.17–17зв. Очевидно, Сенат у своїх діях керувався положеннями “Генерального учреждения о сборе в государстве рекрут и о порядках, какие при наборе исполнять должны” (1766р.). За ним рекрутчина поширювалася на усі стани населення, а грошовий внесок замість виконання цієї повинності дозволялося вносити лише майстровим тих заводів і фабрик, які не мали приписних сіл. (Леонов О.Г., Ульянов И.Э. Указ. соч. – С.126.)
14. Там само, ф.1907, оп.1,спр.389, арк.141зв.
15. Там само, ф.206, оп.3, спр.7393, арк.88зв.,91.

О.В. Гринь

Нові відомості до біографії Івана Халанського

Іван Іванович Халанський, який стояв біля джерел розбудови народної освіти на Чернігово-Сіверщині, протягом тривалого часу очолюючи новостворене Новгород-Сіверське головне народне училище, згодом перетворене на гімназію, належить до постатей, чиє життя та діяльність протягом тривалого часу не

користувалися особливою увагою дослідників. У наукових студіях його ім'я найчастіше згадувалося у контексті історії Новгород-Сіверської гімназії [1]. Виняток становить біографічний нарис О. Оглоблина, який розглядав І. Халанського як одного з представників новгород-сіверської інтелектуальної еліти останньої чверті XVIII ст. поруч з О. Лобисевичем, Г. Долинським, В. Шишацьким, Т. Калинським, А. Пригарою та ін. [2].

І. Халанський народився у другій половині 1740-х рр. (скоріше за все, у 1749 р.) у селі Халані Новооскольського повіту Курської губернії [3]. Він походив з дворянської родини, на гербі якої було зображено золоту корогву, увінчану кавалерійським хрестом [4]. Достеменно невідомо, де саме він здобув освіту, хоча О. Оглоблин висловив цілком логічне припущення щодо Харківського колегіуму [5]. Принаймні до канцелярської служби в Комерц-колегії у Санкт-Петербурзі І. Халанський вступив “із студентів”, що зазначено у його формулярному списку [6]. Розпочавши службову діяльність у травні 1774 р. канцеляристом, вже 10 липня 1775 р. він отримав ранг колезького регістратора [7]. З 30 березня 1778 р. І. Халанський перебував на військовій службі, яку розпочав прапорщиком Охтирського гусарського полку. З 13 грудня 1780 р. він займав посаду полкового квартирмейстера Українського гусарського полку, а 14 червня 1782 р. отримав звання капітана [8].

Ймовірно, військова служба не виправдала сподівань І. Халанського, оскільки невдовзі він повертається до цивільної діяльності. Згідно з наказом Сенату від 12 січня 1784 р. його було призначено прокурором Новгород-Сіверської верхньої розправи в ранзі колезького асесора [9]. Після відповідного наказу Новгород-Сіверського намісницького правління від 18 березня 1784 р. І. Халанський приступив до службових обов'язків [10]. З цього часу життя та діяльність І. Халанського були тісно пов'язані з Новгородом-Сіверським, який, перетворившись із сотенного містечка на центр створеного у 1782 р. намісництва, став важливим суспільно-політичним, економічним та культурним осередком Лівобережної України. Тут було відкрито численні адміністративні установи, у 1785 р. була заснована єпископська кафедра, з 1785 р. тут діяла духовна семінарія, а з 1789 р. і головне народне училище, точилися розмови про відкриття університету [11]. Це притягнуло до міста багато урядовців, тут гуртувалися громадські діячі, що дозволило О. Оглоблину стверджувати про існування у 1780-х рр. Новгород-Сіверського патріотичного гуртка [12]. Серед осіб, близьких за переконаннями до новгород-сіверських автономістів, історики називають й І. Халанського [13]. Поза всякими сумнівами, саме у соціокультурному середовищі Сіверщини найбільш повно проявилися здібності й уподобання І. Халанського.

Майже водночас із прибуттям І. Халанського у намісництві розпочинається робота по підготовці топографічного опису згідно із розробленою членом Академії наук і мистецтв, секретарем Кабінету Катерини II П. Соймоновим програмою [14]. П. Соймонов у березні 1784 р. розіслав анкету разом із розпорядженням про створення топографічних описів усім генерал-губернаторам і, зокрема, малоросійському – П. Рум'янцеву [15], який дав відповідні вказівки губернаторам. У Новгород-Сіверському намісництві 18 березня 1784 р. посаду губернатора замість померлого І. Журмана обійняв колишній казанський губернатор І. Бібіков [16]. Йому було доручено “возложить собрание сих известий ... на некоторых из членов присутственных мест или на обывателей, учением или упражнением в таковых

делах знание приобретенных с тем, чтобы они прилежнейшее старание в самоско-рейшем того произведении в действие употребили” [17]. 9 квітня 1784 р. І. Бібіков рапортував П. Рум’янцеву: “Вашего сиятельства повеление от 3 апреля о сочинении мне топографического описания всему здешнему наместничеству на собственное Ея Императорскаго Величества употребление 7 числа получил и нечто из приложенного плана. Что можно будет, без дальнейших справок требуемое уведомлению, как скоро успею, Вашему Сиятельству поднесу. А и во всем пространстве требуемого приложу крайнее и посильное мое старание, чтоб выполнить достаточным описанием” [18]. Неабияка освіченість нового прокурора верхньої розправи, його життєвий і службовий досвід та, ймовірно, природні здібності призвели до призначення І. Халанського одним із трьох упорядників топографічного опису Новгород-Сіверського намісництва. Разом з ним підготовкою опису мали займатися губернський стряпчий І. Лишень та протоколіст Дворянської Опіки Т. Калинський [19].

Робота по обстеженню намісництва з метою упорядкування топографічного опису тривала впродовж 1784 – 1786 рр. Укладачі опису досить ретельно приступили до виконання покладеного на них доручення, студіюючи історичну літературу та архівні джерела, заглиблюючись у висвітлення окремих питань програми П. Соймонова замість традиційного збирання довідок від місцевих адміністративних установ [20]. Внаслідок цього підготовка опису затягнулася. Про це свідчить, зокрема, лист П. Рум’янцева до П. Соймонова від 29 грудня 1786 р.: “полученное мною Киевской губернии ... описание купно с планом при сем Вашему Превосходительству сообщаю, а за получением таковых от Черниговскаго и Новгородскаго-Северскаго Господ Губернаторов не умедлю доставить” [21]. Відомо, що топографічний опис Чернігівського намісництва О. Шафонського був надісланий чернігівським губернатором А. Милорадовичем П. Рум’янцеву 21 січня 1787 р. [22]. Натомість, вірогідно, матеріали щодо Новгород-Сіверського намісництва, зібрані І. Халанським, Т. Калинським та І. Лишнем в ході обстеження його земель протягом 1784 – 1786 рр., так і не було систематизовано та скомпоновано в єдиний текст через низку об’єктивних обставин [23]. До нас дійшли лише фрагменти опису у вигляді окремих документів – “Описания топографического о жительствоющих ... в селе Вишеньках под именем колонистов” 1785 р. та “Краткой истории о городе Стародубе” 1785 р. [24], певну участь у підготовці яких, імовірно, брав І. Халанський.

Новий етап у житті І. Халанського розпочинається у 1789 р., коли він, не полишаючи служби у верхній розправі, очолює новостворене головне народне училище. На початку 1790-х рр. І. Халанський був водночас директором Стародубського та Глухівського училищ [25]. 1790 р. його було призначено прокурором верхнього земського суду (прослужив до 1795 р.), а у грудні 1791 р. він дістав чин надворного радника [26]. На початку ХІХ ст. І. Халанський очолив дирекцію малоросійських училищ у Чернігові, але, пробувши на цій посаді близько 2 років, повернувся до Новгорода-Сіверського [27]. Нарешті, у 1807 р. І. Халанському було надано чин статського радника, а у 1811 р. нагороджено орденом св. Володимира 4-го ступеня [28].

Серед нововведень директора Новгород-Сіверського головного народного училища було запровадження публічних екзаменів, що мали на меті продемонструвати громадськості рівень підготовки учнів. У промові з цього приводу,

виголошений 17 грудня 1792 р., І. Халанський висловив погляди на призначення училища. Стверджуючи, що навчання для дітей з незаможних сімей є безкоштовним, він пояснив це тим, що “учителя всегда имеют в памяти, что они приуготовляют члена общества” [29]. Саме доступність навчання в училищі для більшості мешканців міста зумовила те, що “большая часть из здешних граждан чаще, нежели жители окрестных городов, обращаются с книгами, ибо редкий из них не учился или в бывшем народном училище, или в гимназии. Словом, обращение земли около солнца и своей оси не почитается уже странностию, или даже нечестием, равно и изучение языков иностранных”, – стверджував у 1827 р. вихованець, а згодом і викладач Новгород-Сіверської гімназії І. Сбитнев [30]. До речі, за його ж словами, без гімназії, яка приносила місту 100 тисяч карбованців прибутку щорічно, Новгород-Сіверський у економічному відношенні “был бы из числа посредственных городов Черниговской губернии” [31].

І. Халанський був палким прихильником ідеї відкриття у Новгороді-Сіверському університету, що сприяло б розвитку освіти на Північному Лівобережжі. На його думку, запровадження університету у Новгороді-Сіверському мало свої переваги. Це географічне розташування міста та кліматичні умови, а також той факт, що “по немногочисленному сему городу ничто не будет отвлекать учащихся и учащихся от упражнения в науках” [32]. Після звернення із відповідною пропозицією до малоросійського генерал-губернатора А. Куракіна директору Новгород-Сіверського училища у грудні 1802 р. було доручено розробити проект університету [33]. Згідно з планом І. Халанського, запропонованим А. Куракіну у березні 1803 р., університет мав бути облаштований на території Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, а архімандрит та монахи мали бути переведені до Рихловського Пустинно-Миколаївського монастиря, що знаходився неподалік [34]. На жаль, ідея І. Халанського втратила свою актуальність через відкриття Харківського університету та Ніжинської гімназії вищих наук [35], але вона дала підстави для створення на базі головного народного училища Новгород-Сіверської гімназії. Наказ про відкриття гімназії було видано 5 листопада 1805 р., а урочисте відкриття відбулося 30 червня 1808 р. [36]. З цього часу і до своєї смерті у 1825 р. І. Халанський був її беззмінним директором.

Близько 1785 р. І. Халанський одружився з Варварою Іванівною Янович, донькою глухівського сотенного отамана, бунчукового товариша І. Яновича [37]. Вони мали 8 дітей – синів Василя, Андрія, Петра і Миколу та доньок Софію, Ганну, Марію та Олександру [38]. До речі, Софія була одружена з професором Харківського університету І. Тимківським, який став наступником І. Халанського у справі керування Новгород-Сіверською гімназією [39]. Сини мали помітні успіхи в кар’єрі. Так, Василь Іванович пішов у відставку генералом від артилерії, що, згідно із “Табелем про ранги”, відповідало другому класу після генерал-фельдмаршала. Андрій Іванович дослужився до сенатора і мав чин таємного радника, дійсний статський радник Петро Іванович очолював Чернігівську палату державних маєтностей, Микола Іванович пішов у відставку у чині генерала [40].

На думку М. Рклицького, що залишив опис Новгорода-Сіверського 1898 р., саме культурно-освітні традиції, підвалини яких закладав ще наприкінці XVIII ст. І. Халанський, сприяли тому, що місто й через сто років, “несмотря на незначительность населения, имеет полные мужскую и женскую гимназии и духовное училище” [41].

Література

1. Андрияшев А. Материалы для истории учебных заведений Черниговской дирекции. – К., 1865. – С. 49; Сбитнев И. Новгород-Северский. – Б.м., б. д. – С. 128.
2. Оглоблин О. Люди Старої України. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 239 – 245.
3. Там само. – С. 240.
4. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – К., 1993. – С. 192.
5. Там само. – С. 240.
6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 736, оп.1, спр. 949, арк. 24 зв. 25.
7. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 261, арк. 74, зв. 76.
8. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 1325, арк. 28 зв.; ЦДІАК України, ф. 736, оп.1, спр. 949, арк. 24 зв. 25.
9. ЦДІАК України, ф. 1032, оп. 2, спр. 726, арк. 8, 81.
10. ЦДІАК України, ф. 207, оп. 3, спр. 919, арк. 75; ЦДІАК України, ф. 207, оп. 3, спр. 923, арк. 126 зв.; ЦДІАК України, ф. 1032, оп. 2, спр. 723, арк. 92.
11. Коваленко О.Б. Неопублікована праця Андрія Пригари “Особое или топографическое описание города губернского Новгорода-Северского” // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 160 – 161; Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгорода-Сіверського на рубежі XVIII – XIX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 77 – 78.
12. Винар Л.Р. Про “Людей Старої України” // Оглоблин О. Люди Старої України. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 31 – 32; Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С. 287.
13. Федірко А. М. Патріотична освічена еліта Новгорода-Сіверського на рубежі XVIII – XIX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 82.
14. Рубинштейн Н.Л. Топографические описания наместничеств и губерний XVIII в. – памятники географического и экономического изучения России // Вопросы географии. – М., 1953. – Сб. 31. – С. 60 – 62; ЦДІАК України, ф. 1959, оп.1, спр.52, арк. 2 зв. 10.
15. Катаев И. Обзор рукописных памятников по истории Слободской Украины, хранящихся в Военно-Ученом архиве в С.-Петербурге // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. – Харьков, 1902. – С. 83.
16. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 7405, арк. 41 зв.; ЦДІАК України, ф. 207, оп.3, спр. 9235, арк. 86, 127; ЦДІАК України, ф. 1032, оп. 2, спр. 723, арк. 91; ЦДІАК України, ф. 1943, оп. 1, спр. 93, арк. 170 зв.
17. Державний архів Чернігівської області, ф. 712, оп. 1, спр. 245, арк. 35.
18. ЦДІАК України, ф. 736, оп. 1, спр. 168, арк. 7.
19. ЦДІАК України, ф. 207, оп. 3, спр. 925, арк. 1.
20. Гринь О. Незавершений опис Новгород-Сіверського намісництва кінця XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2004. – № 2–3. – С. 56.
21. РДВІА, ф.ВУА, спр. 18768, арк. 1.
22. Петrenchенко І.Є. Нововиявлені документи до біографії Опанаса Шафонського // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5. – С. 107; Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оно наместничество составлено. – К., 1851.
23. Гринь О. Незавершений опис Новгород-Сіверського намісництва кінця XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2004. – № 2–3. – С. 58–59.
24. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. II, спр. 20857, арк. 1–6 зв; Російський державний військово-історичний архів, ф.ВУА, спр. 19164, арк. 1–6 зв.
25. Оглоблин О. Люди Старої України. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 241.

26. Смоленський І. Бюрократична верхівка на Україні наприкінці XVIII і на початку XIX ст. // Україна. – 1930. – № 7. – С. 77.
27. Оглоблин О. Люди Старої України. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 242.
28. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. – Т. 1. – Ч. 3. – СПб., 1901. – С. 363.
29. Оглоблин О. Люди Старої України. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 241.
30. Сбитнев И. Новгород-Северский. – Б.м., б. д. – С. 336.
31. Там само. – С. 335.
32. Неосуществившийся университет в Новгороде-Северске. (Два письма о нем 1802 – 1803 г.) // Киевская старина. – 1882. – Т. 1. – № 3. – С. 595.
33. Там само. – С. 594.
34. Там само. – С. 597.
35. Федірко А. М. Патріотична освічена еліта Новгорода-Сіверського на рубежі XVIII – XIX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 82.
36. Оглоблин О. Люди Старої України. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 242 – 243.
37. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 261, арк. 74 зв. – 75.; ЦДІАК України, ф. 736, оп. 1, спр. 949, арк. 24 зв. – 25.
38. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. – Т. 1. – Ч. 3. – СПб., 1901. – С. 363.
39. Сбитнев И. Новгород-Северский. – Б.м., б. д. – С. 129 – 130.
40. Там само. – С. 363.
41. Рклицкий М.В. Город Новгород-Северский, его прошлое и настоящее. – Чернигов, 1898. – С. 32.

А.В. Гедьо

Матеріали з історії греків Ніжина та Північного Приазов'я у фондах Російського державного архіву давніх актів

Визнання пріоритету особистості над правами нації ніякою мірою не обмежує можливості національного самовираження і еволюції народів. Більш того, створюються реальні можливості для свободи етнополітичного функціонування народів і національних груп не тільки в територіальних рамках материнського етносу, а й за його межами. На відміну від інших національних меншин в Україні, греки в розсіяному чи компактному вигляді не тільки складають одну з найбільш численних етнічних спільнот, але й мають у своїй “українській історії” дві основні колонізаційні хвилі – ніжинську і маріупольську.

Важливі матеріали з історії греків України зберігаються у фондах Російського державного архіву давніх актів (далі РДАДА). Вже одне місцезнаходження даних джерел в цьому документальному комплексі свідчить про значущість грецького питання в імператорській Росії. Вони відображають становище ніжинських і маріупольських греків в середині XVII – XIX ст., а також процес законодавчого оформлення юридичного статусу грецьких общин.

Історія ніжинської грецької громади бере свій початок з другої половини XVII ст. Саме в цей час в економічному житті Української держави з'явилися грецькі купці, які поступово прибрали до рук майже всі торговельні шляхи. Українські гетьмани всіляко сприяли торговельній діяльності грецьких переселенців, надаючи їм значні пільги.